

ОСОБЛИВОСТІ ФЕДЕРАЛІСТСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 4(31), с. 84–87

Проаналізовано ідеї федералізму, що мали місце в програмних документах Кирило-Мефодіївського братства, зокрема погляди М. Костомарова.

При розв'язанні проблем, пов'язаних із здобуттям Україною суверенітету та подальшого розвитку державності, неодноразово висловлювалися думки про необхідність встановлення в країні федеративно-земельного устрою із відокремленням таких регіонів, як Поділля, Галичина, Закарпаття та ін., надання їм широких повноважень і самостійності, за винятком права виходу із складу України. Питання федеративного устрою порушувалося деякими політичними партіями, які серед програмних засад висували федеративно-земельний устрій, право на подвійне громадянство, сприяння формуванню добросусідських відносин із сусідніми державами, створення єдиних стратегічних сил слов'янських і традиційно пов'язаних з ними держав. У зв'язку з цим висувалась ідея створення двопалатного українського парламенту.

Обговорення проблем федерації не обмежується національно-державним рівнем. Деякі політичні сили в Україні, зокрема лівої орієнтації, намагаються переконати суспільство у необхідності федералізації міждержавних відносин у межах колишнього Радянського Союзу.

Тому актуальним, як в теоретичному, так і в практичному плані, є звернення до власної історії кризь погляди видатних вчених і громадських діячів українського відродження, з'ясування значення традицій федералізму для сучасного державного будівництва. Важливо кризь призму історії вилучити як позитивні, так і негативні тенденції, і зрозуміти, які традиції варто використовувати, а яких треба позбутися, враховуючи національні інтереси нині і в майбутньому, виходячи з того конституційного стану, що Україна є унітарною державою.

Чи не найбільше ця проблема актуальна при дослідженні спадщини М. Костомарова, який у своїх працях неодноразово порушував питання федералізму.

Миколі Костомарову належить заслуга заснування Кирило-Мефодіївського братства — першої політичної організації національного ґатунку в Україні. Товариство об'єднало у своєму складі найпрогресивніших представників українського суспільно-політичного руху середини ХІХ ст., головним чином інтелігенцію — викладачів університетів, учителів, службовців, студентів. Слід відмітити, що саме інтелігенція 40-х років ХІХ ст. поєднала українську культурницьку діяльність із політичним світоглядом та свідомістю, що були частиною спадщини Гетьманщини. Діячі Братства виступали за скасування кріпосного права, встановлення соціальної рівності й політичної свободи, боротьбу проти російського самодержавства та за право кожного народу на вільний економічний і національний розвиток, утворення федерації рівноправних слов'янських народів.

Соціально-економічні та національно-політичні погляди кирило-мефодіївців формувалися в 40–60-х роках, коли після революційних потрясінь в Європі почали складатися більш прогресивні відносини. Тяжке становище народних мас, панська сваволя та жорстокість державних чиновників примушували прогресивну громадськість України (до всього цього додавалася етнічна дискримінація з боку російського царизму) задуматися над долею свого народу.

Політична програма товариства була викладена у “Книзі буття українського народу”, “Статуті Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія”

та у відозвах “До братів українців”, “До братів росіян”, “До братів поляків”. Роль М. Костомарова у формуванні ідеології братства була визначальною, адже саме він, на думку більшості дослідників, був автором основних програмних документів, тому не випадково Я. Грицак називає вченого “хресним батьком модерного українського національного руху” [1, 321].

М. Костомаров чітко уявляв собі історичну еволюцію українського життя, як один неперервний процес від початків історичного життя і до новіших часів. Всупереч офіційній історіографії, яка робила Володимиро-Московське життя безпосереднім продовженням старокіївського, М. Костомаров у своїх працях підкреслював органічний зв'язок з київським періодом пізньої литовсько-польської і козацької доби українського життя, водночас бачив рішучий перелом, розрив між староруським укладом і укладом московським.

Вчений неодноразово підкреслював прагнення українців до самостійного національного та державно-політичного життя, розвиваючи при цьому ідеї слов'янської федерації. На думку П. Зайончковського, ідея об'єднання слов'ян виникла у кирило-мефодіївців у результаті неможливості іншим шляхом добитися звільнення українського народу та створити справді суверенну державу [3]. Як зазначав М. Грушевський, у минувшіні українського народу М. Костомаров завжди підкреслював прояви народоправства й федеративності, бачив їх у повному розвитку Київської Русі, усього домонгольського життя і пізньої козацької доби [2, 220].

Початки федеративної єдності слов'ян М. Костомаров бачав у наявності суспільного ладу: “Вічове начало було рідне всім слов'янам руським. Вічовий устрій повинен був діяти об'єднуюче на руський народ” [6, 132]. До умов формування федеративного зв'язку у Київській Русі учений відносив спільність походження, побуту, мови, православної віри. М. Костомарову докоряли, що вжитий термін “федерація” не зовсім вдалий для характеристики політичного ладу Київської Русі. У відповідь вчений зазначав: “...русская федерація (если мы ее станем сравнивать с тем, что человечество представляет развитым в этом роде) была еще в начале, почти в зародыше, но все-таки существовала до известной степени” [7, 297].

Дослідники закидають М. Костомарову, що він розглядає федерацію не з політичних, а з етнографічних позицій. Проте, слід зазначити, що поняття федерації у ті часи лише формувалося, а використання політичних аспектів у поясненні пев-

них історичних явищ могли перерости на репресивні заходи з боку царизму. Як зізнається у власній “Автобіографії” М. Костомаров: “Мимо нашей воли стал нам представляться федеративный строй как самое счастливое течение общественной жизни славянских наций. Мы стали воображать все славянские народы соединением между собой в федерации подобно древнегреческим республикам или Соединенным Штатам Америки. Таким образом составила мысль об административном разделении земель, населяемых славянскими племенами, независимо от того, к какой из народностей принадлежит это племя... Мы не могли уяснить себе в подобности образа, в каком должно было явиться наше воображаемое федеративное государство, создать это мы предоставляем будущей истории” [5, 474].

М. Костомаров, між іншим, зазначав, що як у матеріальному світі, так і в світі ідеальному немає двох зовсім тотожних уявлень. Учений вважав, що слово “федерація” не варто розуміти так вузько, щоб не можна було його вжити відносно чогонебудь іншого, крім республіканських союзів новітньої формації, яким ми повинні давати цю назву. Воно в науці повинно ширше використовуватися. Не всяка федерація обов'язково має бути в усьому однакова, і людські суспільства стоять між собою на різних щаблях розвитку. Не можна заперечувати того, що у стародавній Греції була федерація, хоча й не повністю сформована. Але якщо ми порівняємо з нашою Руссю удільно-вічового періоду, то при надзвичайно важливих і різких відмінностях знайдемо дуже подібні ознаки.

Однією з головних праць М. Костомарова, яка розкриває його федералістську концепцію, є “Книга буття українського народу”. Цей твір написано у біблійному стилі, і він наскрізь пронизаний релігійністю. У ньому простежуються ідеї справедливості, свободи, рівності, братерства, добра, віри і любові до єдиного істинного Бога. М. Костомаров наголошує на походженні всякої влади від Бога, бо він є “цар над родом людським”. “Книга буття українського народу”, відома також і як “Закон Божий”, містить ідеї національного месіанізму і панславізму, саме в ній Костомаров намагається обґрунтувати особливу історичну роль українського народу. Зберігаючи ідеї романтизму і народності, у “Книзі буття українського народу” стверджується: “І не любила Україна ні царя, ні пана, а скомпонувала собі козацтво, есть то істее братство, куди кожний, пристаючи, був братом других — чи був він преж то паном чи невольником аби християнин, і були козаки між собою всі рівні... і, дивлячись на

Україну, так би зробилося і в Польщі, а там і других слов'янських краях... і Слов'янщина хоч терпіла і терпить неволю, та не сама її створила, бо і цар, і панство не слов'янським духом створено, а німецьким або татарським..." [4, 23–24].

Дещо недавно пізнали істинного Бога слов'яни, і тому вони найбільше зберегли його заповіді. Проте, якщо Польща і Москва відійшли від Божого задуму і побудували собі держави, то українці позбавлені власної державної організації. Їм не властиві примуси, тиск, рабство, адже ці риси суперечать християнській ідеології. На шляху боротьби за християнські ідеали слов'яни повинні були йти разом, показуючи світові приклад злагоди й братерства.

Незважаючи на значущість цієї праці у розробці національної ідеї, впливу на тодішню українську інтелігенцію, вона не містить чіткої політичної програми. Політичну концепцію Костомарова розкривають інші документи — Статут Кирило-Мефодіївського братства і виступа "Брати українці!", написана ним і вилучена у М. Гулака під час обшуку в Олексіївському рavelіні 2 квітня 1847 р. Федералістська концепція розвинена також в окремих статтях, надрукованих у журналі "Основа", що виходив в Петербурзі у 1861–1862 рр. Значною мірою політичні погляди Костомарова відображають також погляди інших учасників Кирило-Мефодіївського товариства.

Основні завдання Кирило-Мефодіївського товариства як політичної організації зосереджувались у побудові слов'янської спілки християнських республік; знищенні кріпацтва та абсолютної царської влади в Російській імперії; поширення демократичного ладу у світі як наслідку здійснення християнського заповіду.

Потрібно зауважити, що демократичний федералізм М. Костомарова не слід ототожнювати з іншими його різновидами, зокрема з національно-державним федералізмом. Як стверджує Ю. Пінчук, до класичної історії М. Костомаров прийшов від політики і став першим великим істориком-федералістом. Будучи прибічником загальнослов'янської федерації, він маніфестував у ній права українського народу. Його ідея панславізму ґрунтується не на зверхності однієї народності над іншими, а на рівноправності, внутрішній свободі [8, 86].

Кожний слов'янський народ мав би право створювати самостійну демократичну республіку за наявності спільної центральної влади (яка вирішувала б переважно зовнішні справи), наявності спільного війська і флоту, законів і права, відсутності митниць і свободи торгівлі. При

цьому передбачалось, щоб кожний народ мав свою мову, літературу, культуру та повну автономію у внутрішньому управлінні. У майбутньому слов'янському союзі Україна повинна становити окрему державну цілісність на всій етнічній території, із збереженням єдності, заснованій не на згубній мертвій централізації, а на ясній свідомості рівноправності і власних інтересах.

Микола Костомаров виступав за рівність усіх людей та племен. Причини соціальної нерівності вчений вбачав у тому, що люди забули Бога, забули те, що всі вони від природи рівні та вільні.

В основу слов'янської федерації мала бути покладена ідея національної автономії, дружби народів, ліквідації усякого гноблення людини людиною та привілеїв однієї нації над іншою, взаємна допомога в їх господарському житті і культурному будівництві.

На основі аналізу праць М. Костомарова з'ясовано, що вчений не був проти держави, а виступав лише за її демократизацію. Він був проти влади у формі самодержавства і відстоював владу народу, під якою розумів народоправство. Прагнучи до національного визволення України, вчений відводив українському народові центральну, месіанську роль. Таку ідею він розглядав не лише в історичній ретроспективі, а й як можливість реалізації у майбутньому, через становлення республіканської форми правління та побудови слов'янської федерації.

Таким чином, федералістично-демократична традиція в українській політичній думці XIX ст. збагатилась ідеєю децентралізму. Для М. Костомарова централізм — це принцип організації влади й управління, який виключає демократію і веде до надмірного бюрократизму. Децентралізація управління у федеративній державі — це один із головних шляхів демократизації суспільства, залучення до управління широких верств населення.

М. Костомаров, будучи теоретиком загальнослов'янської федерації, маніфестував у ній права українського народу, для якого ідеї федерації, на думку вченого, є тим політичним ідеалом, до якого прагне народ. У свою чергу, наявність спільного ідеалу (національної ідеї) є основою для досягнення і збереження єдності самого народу. Таким чином, внаслідок кризи національної ідеї в Україні ідея консолідації усіх слов'ян посіла місце національної ідеї. При цьому слід зазначити, що федералістські ідеї М. Костомарова не замикались у вузькому колі національних інтересів тільки українців, вони обстоювали і захищали інтереси усіх слов'янських та неслов'янських народів.

Отже, світоглядні політичні ідеї М. Костомарова, зокрема його федералістська концепція, впливають з ідеї народності. Він виступав проти школи істориків державності, особливо російської, які абсолютизували принцип державності та вважали державу основним рушієм суспільно-історичного процесу. Федералістські погляди М. Костомарова викристалізувалися в тих історичних умовах, у яких перебувала Україна у ХІХ — на початку ХХ ст.

Література

1. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування людської української нації ХІХ–ХХ ст.: — К., 1996. — 360 с.

2. Грушевський М. Українська історіографія і Микола Костомаров // Молода нація. — К., 2002. — № 1(22). — С. 91–106.

3. Зайончковский П. А. Кирилло-Мефодиевское общество (1846–1847). — М., 1959. — 128 с.

4. Костомаров М. І. Закон Божий (Книга буття українського народу). — К.: Либідь, 1991. — 40 с.

5. Костомаров Н. И. Автобиография // Исторические произведения. Автобиография. — К., 1989. — 736 с.

6. Костомаров Н. И. Мысли о федеративном начале Древней Руси // Укр. іст. ж-л — 1993. — № 10.

7. Костомаров Н. И. Замечание Г. Лохвицькому // Самозванцы и пророки: Исторические монографии и исследования. — М., 1996. — С. 296–300.

8. Пінчук Ю. А. Микола Іванович Костомаров. — К., 1992. — 232 с.

Було розглянуто ідеї федералізму, що мали місце в програмних документах Кирило-Мефодіївського братства. На основі аналізу праць М. Костомарова з'ясовано, що вчений не був проти держави, а виступав лише за її демократизацію. Він був проти влади у формі самодержавства і відстоював владу народу, під якою розумів народовладдя.

Рассмотрены идеи федерализма, имевшие место в программных документах Кирилло-Мефодиевского братства. На основе анализа работ М. Костомарова определено, что ученый не был против государства, а выступал только за его демократизацию. Он был против власти в форме самодержавия и отстаивал власть людей, под которой понимал народовластие.

It was considered the ideas of federalism which took place in program documents Kyrylo-Mefodiiv's koho unit. It was found out on the basis of the analyses of M. Kostomarov's works that scientist was not against state but he was only for its democratization. He was against power in form of autocracy and defended power of people, under power of people he minds narodopravstvo.

Надійшла 29 серпня 2011 р.